

**‘Vertel me die verhalen!
Ik wil ze horen!’**

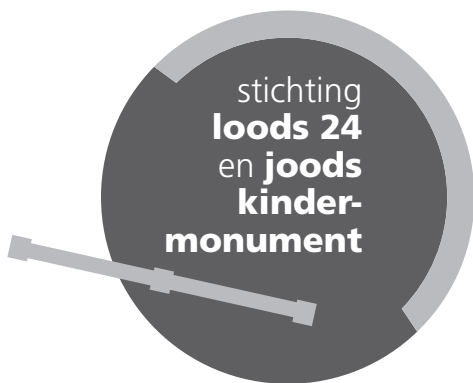

**Vierde supplement Verhalen en gedichten
bij het onderwijsproject van
Stichting Loods 24 en Joods Kindermonument,
getiteld: ‘Jij hoort in onze klas!’**

*wie wordt herinnerd
is niet spoorloos neergelegd
in vergeten zonder teken*

*om te gedenken
bindt een stalen lint
jullie bij ons leven
in de handen van ons hart
dragen wij jullie mee*

© 2019 Onderwijswerkgroep van Stichting Joods Kindermonument

Over de verhalen, gedichten en andere teksten:
Tenzij anders vermeld zijn deze van Andries van der Wal
Vormgeving: Dick van der Zee

Geachte leerkracht, beste collega's,

Naast de handleiding 'Verhalen en gedichten' bij het Onderwijsproject 'Jij hoort in onze klas!' verschijnt dit nieuwe supplement 'Vertel me die verhalen! Ik wil ze horen!' In dit supplement vind je niet alleen verhalen over de leerlingen, maar ook andere teksten, die het leven van de 686 Joodse kinderen in Rotterdam context geven. Daarnaast vind je een verhaal over de Rotterdammer Jan Zwartendijk, die als Nederlandse consul in Litouwen Joodse mensen van een doorreisvisum voorzag, waardoor zij vervolging konden ontlopen en via Japan naar Amerika konden reizen. Het verhaal 'Struikelstenen in Zierikzee en Burgh-Haamstede' laat zien, dat niet alleen Rotterdam, maar, net als de rest van Nederland, ook Zeeland te maken kreeg met de maatregelen van de bezetter t.a.v. de Joodse inwoners. Het kost je inderdaad tijd om je voor te bereiden, maar het is zo bijzonder, dat je met de jonge mensen die je zijn toevertrouwd, samen mag nadenken over het verleden, met het oog op de toekomst. Op de website van de stichting vind je Primair Onderwijs beeldmateriaal - foto's en illustraties – bij de verhalen van dit supplement.

Het supplement kwam tot stand door de inzet van velen, die hun verhaal met ons willen delen, maar ook door velen die meedachten bij de totstandkoming van de verhalen.

Namens de onderwijswerkgroep van Stichting Loods 24 Joods Kindermonument,

Andries van der Wal

Foto's uit een oud sigarendoosje	5
Bij het bezoeken van een vriendin komt er een oud sigarendoosje op tafel. Erin zitten foto's en documenten van een Joods gezin. Op één van de foto's staat een baby, Elza Mozes. Haar naam staat op het Joods Kindermonument. En er zijn foto's van haar ouders en oma. Elza is niet langer alleen een naam, zij heeft ook een gezicht.	
Een 'D' boven je blaadje	7
Hoe kijk je naar iemand? Een kind is meer dan haar of zijn autisme of dyslexie. Kijk naar degene die voor je zit, naar wie zij of hij is!	
Bladeren in het poëziealbum van Miepje	8
Degenen die er het eerst in schreven, waren ouders en familieleden. In het album van Miepje staan ook de vriendinnetjes Leni, Sara en Lea. Anderhalf jaar later vonden zij de dood in de gaskamers van Auschwitz.	
Hun namen en hun verhaal – 6 kinderen met de naam Messcher	11
De naam Messcher kom je achtmaal op het Joods Kindermonument tegen. 4 kinderen woonden aan de Statenweg en waren familie. Bij hun naam staat Auschwitz. In de buurt woonden twee kinderen met dezelfde achternaam, die geen familie van hen waren. Zij belandden in Sobibor.	
Vertel me je verhaal! Ik wil het horen!	13
Jullie hebben de oorlog niet meegemaakt. Maar het is goed dat er mensen zijn die je vragen stellen kunt. Hun verhaal neemt je mee naar die tijd. Soms hoor je dat er in het huis waar je op bezoek bent in de oorlog Joodse mensen woonden. Ook het huis heeft een verhaal.	
Wie niet weg is, wordt gezien!	15
Hebt u een boek over Joodse kinderen in de Tweede Wereldoorlog? Ik wil meer weten. Een goede vraag! Lees 'Wie niet is, wordt gezien' van Ida Vos. Met gedichtjes, dat je aan het denken zetten. Je krijgt er gevoel bij!, zei een leerling.	
Wonen en leven voor Joden verboden – ook voor Joden aan de Voorschoterlaan	16
Soms fiets je door een straat, waarover je een verhaal hoorde! Je herinnert namen en huisnummers. Hier hebben zij dus gewoond, op straat gespeeld en zijn ze naar school gegaan. Hoor het verhaal van een autopod!	
Hans Bartels, Joodse jongen van de Oudedijk	18
5 huisnummers aan de Oudedijk. Over de familie Bartels – vader, moeder en zoon! Je ziet een foto van Hans en zijn vader, samen aan de wandel. Ja, bij alle drie klinkt de naam Auschwitz.	
Rosette Eljon	19
Nee, ik heb geen fotootje van haar. Rosette is een meisje van drie jaar. Die zou je toch op willen pakken en op je arm nemen?! Wij hebben in ieder geval haar naam en adres. Wij vergeten haar niet!	
Zij gingen op reis om te leven	20
Van dood naar leven! Het verhaal van het Kindermonument in Hoek van Holland. Over de Joodse kinderen, die in 1939 van de nazi's toestemming kregen uit nazi-Duitsland, Oostenrijk, Tsjechoslowakije en de stad Danzig naar Engeland te reizen.	
Een verhaal dat je echt horen moet!	22
Over de gedenksteen, die naast het Joods Kindermonument ligt en ons herinnert aan de Rotterdammer Jan Zwartendijk. Dankzij hem hebben duizenden Joodse mannen en vrouwen de oorlog overleefd! Goed om ook dit verhaal te horen!	
Struikelstenen in Zierikzee en Burgh-Haamstede	26
Net als Rotterdam kregen de Joodse inwoners van Burgh-Haamstede en Zierikzee met de maatregelen van de bezetters t.a.v. de Joodse inwoners te maken. Als je in Zierikzee met je ouders tijdens een vakantie door de straten loopt en zie je ook daar Struikelstenen liggen.	

Foto's uit een oud sigarendoosje

Eén van de namen op het Joods Kindermonument in Rotterdam is Elza Moses. Zij werd twee jaar oud. Tot een paar maanden geleden wist niemand hoe Elza en haar ouders er uitzagen. ‘Zij waren, zeg maar, in rook opgegaan. Dat bedoel ik niet alleen figuurlijk, maar ook letterlijk, nl. in Sobibor’, zei Chris Hoogendoorn in zijn toespraak bij het Joods kindermonument. Het enige wat aan Elza herinnerde, was haar naam op het monument. En dit document van Westerbork, waarop staat:

‘Elza Moses, geboren op 4 december 1940, laatst bekende woonplaats Rotterdam, werd op 1943 overgebracht naar het kamp Westerbork en 27 april naar Sobibor gedeporteerd.

Categorie: Jodin’

Maar ... sinds een paar maanden heeft Elza een gezicht gekregen. We weten dus hoe zij eruit zag. Een blakende baby, hè!! Wacht, ik laat je ook de foto van haar ouders en van haar oma zien. Zo zijn zij niet langer een naam, maar ze hebben ook een gezicht. Je kunt hen vinden op de website joods monument.

Dat wij nu weten hoe Elza en haar ouders eruit zagen, is een bijzonder verhaal. Het begon allemaal met een visite. ‘Tot die tijd wisten wij van die foto's niets af’, zei Chris Hoogendoorn in zijn toespraak.

Een bijzonder doosje

In februari 2018 brachten zijn vrouw en hij een bezoek aan een vriendin, Sjanie Slingerland. Zij wisten, dat Sjanies schoonouders in de oorlog onderduikers herbergden. Tijdens dat bezoek overhandigde zij hun een oud sigarendoosje. Dat had zij na het overlijden van haar man in zijn bureau gevonden.

‘Ik denk, dat het heel bijzonder is’, zei ze. ‘Wil jij daar eens naar kijken?’ Sjanie weet, dat Chris acht jaar vrijwilligerswerk in Israël heeft gedaan. Sinds die tijd heeft hij grote interesse in het volk en wat ermee te maken heeft.

Toen hij het doosje opende, begreep hij direct wat zij bedoelde met ‘heel bijzonder’. Er zitten foto's en documenten in van een Joods gezin, het echtpaar Moses met hun dochter Elza. Elza's vader en moeder hebben bij de schoonouders van Sjanie ondergedoken gezeten’.

Chris Hoogendoorn ging op onderzoek uit, ook naar familieleden om hun die foto's en documenten te kunnen overhandigen.

Wat kwam hij op het spoor? Het Rotterdamse gezin Moses, dat in de Scheveningsche straat 30b woonde, dook in het najaar van 1942 onder bij familie Slingerland in Nieuwkoop, een klein dorp in de buurt van Alphen aan den Rijn. De vader des huizes, Leen Slingerland – hij werd de latere schoonvader van Sjanie - runde ten tijde van de Tweede Wereldoorlog met zijn vrouw een boerderij en kwekerij. Aan de rand van het poldergebied hield hij veel onderduikers verborgen.

In april 1943 werd een vijftal Nieuwkopers opgepakt vanwege illegale activiteiten, meer in het bijzonder vanwege ‘jodenbegunstiging’. Dan moet je denken aan iets vrijwillig voor Joodse mensen doen. Eén van de Nieuwkopers was Leen Slingerland. Hij kwam in Kamp Vught terecht en overleefde dat.

Op die fatale datum in april 1943 was tegelijk met die vijf verzetsmensen ook het gezin Moses opgepakt. Jij en ik weten hoe dat afgelopen is.

‘Hebt u nog familieleden gevonden?’ Wat is internet toch een mooie uitvinding! Na een intensieve speurtocht wist Chris Hoogendoorn een volle neef van Elza’s moeder te vinden. Hij overleefde de oorlog en is inmiddels een man in de 80. Hij was bereid de gevonden documenten af te staan aan het Stadsarchief van Rotterdam.

Een nooit bezorgd briefje

Tot slot is er een briefje van Elza’s moeder en vader aan hun ouders. Nee, dat bereikte nooit zijn bestemming. Het kon niet bezorgd worden. Toen het geschreven werd, waren de grootouders van Elza in oktober 1942 al omgebracht in Auschwitz.

In het eerste stukje vraagt Elza’s vader om spullen die hij nodig heeft. Lees maar met me mee! Elza’s vader zegt:

‘Beste mensen,

Bij ons is God zij dank alles wel. Het is alleen jammer dat ik mijn hoge schoenen uit dienst niet hier heb. Die heb ik hard nodig, en een lange onderbroek. Mijn pijp en wat tabak of tabakssurrogaat mis ik ook erg. Ook wat oude werkkleding.’

En het tweede stukje van de moeder van Elza.

‘Lieve oudjes,

Hoe gaat het met u? Met ons is het best en met de kleine aap ook. Ze is erg lief en vraagt naar die oma. Als alles goed gaat en ze is jarig zijn we weer bij u. Als u dat rooie jurkje van het kind hebt zou ik die graag hebben en lange kousen van haar en mij. We eten flink en worden dik. Nu lieverds, over een poosje schrijf ik wel weer maar niet zoo gauw. De groeten aan Schellingstraat. Veel zoentjes van ons en het allerbeste.’

Elza Mozes is nu niet meer alleen een naam, zij heeft ook een gezicht gekregen. Je denkt misschien: Ach, een oud sigarendoosje, maar als je het opent, word je er echt blij van. Zó zag Elza eruit! En haar verhaal moeten wij blijven vertellen. Vind je ook niet?!

Chris Hoogendoorn

*Maria Moses- van den Berg
met haar dochter Elza.*

Het verhaal is gebaseerd op de toespraak van Chris Hoogendoorn bij de herdenking van de 686 kinderen op het Joods kindermonument in 2018. Deze toespraak staat op de website van Stichting Loods 24 Joods kindermonument, evenals de foto’s en briefjes. Andries van der Wal bewerkte de toespraak om het verhaal van Chris Hoogendoorn aan leerlingen te vertellen.

Een 'D' boven je blaadje

Bij een lezing maakte de hoogleraar pedagogiek een opmerking, die ik omarmde. 'Een kind is meer dan diens autisme of dyslexie. Als je alleen op die wijze naar haar of hem kijkt, raak je het zicht kwijt op de jonge mens die voor je zit, op wie zij of hij is!'

Er zijn scholen waar leerlingen boven hun repetitieblaadje een 'D' moeten zetten, als er sprake is van dyslexie. Een leerling kan gaan denken: Is die 'D' dan de 'D' van 'diskwalificatie'? Maar de 'D' boven hun werk zegt tegen een docent: Let op, ik leer op een andere manier!

'Waarom je dat bij elke overhoring of schriftelijk werk erboven moet zetten? Een docent weet dat toch en houdt er rekening mee, maar die 'D' diskwalificeert jou niet'.

De leerlinge keek me met stralende ogen aan en zei: 'U bent de eerste, die dát tegen me zegt! Waarom is dat niet eerder gebeurd?'

Een ster met het woord 'Jood'

Toen ik die 'D' in een gesprek ter sprake bracht, schrok ik van de reactie van degene met wie ik sprak. Zij keek me ineens indringend aan en zei: 'Dát keur ik ten zeerste af! Weet jij waar mij dit aan doet denken? Aan Joodse kinderen, die een ster met het woord 'Jood' moesten gaan dragen. Dat plaatste hen buiten de groep. Maar, dat meisje was en bleef wel mijn vriendin'.

Ik zag het ineens voor me, toen zij dit vertelde. Alsof je een 'J' boven je blaadje moet zetten. Zó iemand buitenspel gezet. Dat is diskwalificeren!

Weet je trouwens, dat vroeger slechthorende leerlingen een bordje achterop hun fiets moesten hebben met de letters 'SH'?

Een vriend van mij bewaart in zijn paspoort een stickervelletje van een oor waar een dikke streep doorheen gezet was. Als hij zijn pas overhandigde, was gelijk duidelijk wat er bij hem aan de hand was.

Jij hoort in onze klas!

Het opschrift boven deze alinea is meer dan alleen de titel van een onderwijs-project over de 686 tijdens de Tweede Wereldoorlog vermoorde Joodse kinderen van 0-12 jaar in Rotterdam. Hun namen staan op het Joods Kindermonument! Deze woorden zeggen tegen jou en mij: Niets zet iemand erbuiten! Zij of hij hoort in onze klas! Wij mogen leerlingen aan het denken zetten! Opdat dát uitwerkt in de klas en in de stad.

Bladeren in het poëziealbum van Miepje

Je weet natuurlijk wat een poëziealbum is. Dat is een boekje, waarin de vader en de moeder, de oma's en de opa's, vriendinnetjes en klasgenootjes van de meisjes een gedichtje schreven. Vaak plakten zij er plaatjes bij of maakten een tekening. Wat zo'n album speciaal maakt, is dat het 'later' een herinnering is aan iedereen, die erin geschreven heeft.

Dat ontdekte ik, toen ik iemand bezocht die vroeger het vriendinnetje van een Joods meisje was. Zij vertelde dat ze samen naar school liepen en hun leven met elkaar deelden

In de titel staat haar naam, Miep Wessel. Wil je meer van haar weten?! Zij was een Rotterdams meisje, geboren op 14 juli 1931. Ja, zij was negen jaar, toen de oorlog uitbrak. Zij heette Miep Wessel, maar iedereen noemde haar Miepje. Zij had dus ook zo'n album.

Zij vertelde: 'Wij woonden in het centrum van de stad. Ik liep met mijn moeder, zusje en broertje op straat en zag van alles om me heen. Het begrip oorlog zei me niets ... Toen we twee, drie dagen later [na het grote bombardement] terug bij ons huis kwamen, was alles platgebombardeerd. We hebben nog in het puin gezocht naar spullen. Ik vond ons suikerschepje, helemaal onder het roet. Dat lepeltje heb ik nog steeds. Ik herinner me nog dat ik er moest huilen, vooral ook omdat mijn moeder zo moest huilen.'

Miep woonde met haar familie in het centrum van de stad, waar veel joden woonden. De joodse buurt bij uitstek was de Helmersstraat en de Ammanstraat, tussen de oude diergaard en het Hofplein. Na het bombardement was alles verwoest.

'Mijn vader, David Wessel, was op dat moment gelegerd in Den Haag, maar na de capitulatie wisten wij niet waar hij was. Mijn moeder is naar Den Haag geweest en daar bleek dat hij zwaargewond was geraakt bij een bombardement op de Alexanderkazerne. Hij lag

in het ziekenhuis en is tijdens de oorlog amper thuis geweest. Mijn moeder schreef in 1942 een brief aan mijn vader. Maar zij kreeg die brief terug met de mededeling 'Opgepakt, waarheen onbekend'.

Pas eind oktober hoorden wij weer van hem. Hij was opgepakt door de Duitsers, omdat hij zijn ster niet droeg. Vanaf mei 1942 was het dragen van een grote, gele Davidster voor de joden verplicht. Maar er waren meer beperkingen. Er verschenen opschriften met 'Joden niet gewenscht' bij parken, theaters, cafés, bioscopen en sportvelden. Je zag ook borden met de tekst: 'Voor Joden verboden'.

Mijn vader, vertelt Miep Wessel, zat in het Oranjestad hotel in Scheveningen. Het was het huis van bewaring in Scheveningen, dat tijdens de Duitse bezetting zo genoemd werd. Op 13 februari 1943 moest mijn moeder bij de SD aan de Heemraadsingel komen. Daar kreeg ze te horen, dat hij op 2 februari in Auschwitz overleden was.

Het album van Miepje.

Haar vader was niet de enige, die verdween. 'Er verdwenen steeds meer mensen uit onze kennissenkring en van school. Dat gebeurde geruisloos. Op 26 februari 1943 werd het Israëlitisch Ziekenhuis ontruimd. Alle zieken en het verplegend personeel werden naar Westerbork gebracht, dus ook mijn oma. Een paar dagen later vertrok er een trein naar Sobibor en op 5 maart werd iedereen in dat vernietigingskamp vermoord'.

Dat vertelde Miep Wessel in een interview. Misschien vroeg je je tijdens het luisteren af: Wat betekende dat poëziealbum voor haar? Haar vader verdween, andere familieleden, burens, kinderen uit haar klas verdwenen ook'.

Het gezicht achter een naam

Terug naar het begin van dit verhaal. Wij hadden het over een poëziealbum. Degenen die er het eerst in schreven, waren ouders en andere familieleden. Ik mocht Mieps album inkijken en zag, dat haar vader David Wessel inderdaad een van de eersten was. Als je de gedichtjes leest, die haar vader en oma erin schreven, dan heb je verdriet. Zij mochten er niet meer zijn. Verder staan er gedichtjes van vriendinnetjes in. Ik blader en lees de versjes.

Esther Beens schreef in 'Het gezicht achter een naam' verhalen over Leentje Mok, Sara Leons en Lea Maks.

Gedichtje van Leentje Mok.

Bij mevrouw Miep Smith-Wessel staan Leni, Sera en Lea voor altijd in haar poëziealbum en in haar geheugen gegrift.

In gesprek met supporters

Goed om te lezen over familieleden en vriendinnetjes, degenen van wie Miep hield. Mensen van wie zij hield en die ze moest missen. ‘Van Loods 24 hadden wij nog nooit gehoord’ vertelt ze. ‘Pas jaren later hoorde ik daarover toen ik ben gaan speuren. Wat er met de joodse mensen gebeurde in de kampen, dat drong druppelsgewijs tot ons door. Er waren wel mensen die terugkeerden, maar die wilden daar liever niet over praten. Na de oorlog was iedereen druk met opbouwen en alles op poten zetten. Op een bepaald moment, toen alle kinderen volwassen waren, kwam alles terug’.

Sinds die tijd vertelt Miep wat iedereen weten moet! Daarom is er ook het onderwijsproject ‘Jij hoort in onze klas’. Leerlingen die verhalen vertellen over kinderen van hun leeftijd, die bij hen in de straat hadden kunnen wonen, burens zouden hebben kunnen zijn, met wie je samen op school zou hebben kunnen zitten, met wie je na schooltijd op straat speelde, die deel van je leven waren.

Eén van de dingen die Miep doet, is in gesprek gaan met supporters, beter: hooligans van Feijenoord. Dan gaat het om dingen die van de tribunes klinken. Als voorbeeld: ‘ Hamas, Hamas, alle joden aan het gas’. ‘Ik hoorde na een les dat op de gang leerlingen anderen uitmaakten voor ‘Joden’. Waarom gebruik je dat woord tegen klasgenoten? Een van de leerlingen keek me met opgetrokken wenkbrauwen aan en schudde zijn hoofd. ‘Ik bedoel alleen maar, dat zij voor Ajax zijn. Het zijn Ajacieden!’ ‘Ik keek de groep aan en zei: Zeg dát dan! ‘Joden’ heeft met geloof te maken! Vermeng geloof niet met sport!’

'Raadpleeg *'Het gezicht achter een naam'* voor meer informatie. Bij mijn artikel gebruikte ik een interview met Miep Smith-Wessel van Vincent Wernke, dat op 29 april 2003 gepubliceerd werd.

In het supplement van 2016 staan op pagina 27-28 de namen van de 150 Joodse kinderen onder dertien jaar. Over een aantal van hen zijn er verhalen geschreven. Lees als afsluiting het gedicht op p.26.

Hun namen en hun verhaal – 6 kinderen met de naam Messcher

Op het Joods Kindermonument vind je zesmaal de achternaam Messcher. Vier ervan zijn kinderen van Hermanus Messcher en Marie Rosenberg. Zij kwamen uit Meppel en woonden vanaf april 1942 in Rotterdam aan de Statenweg 34d. De andere kinderen, die ook die naam droegen, waren geen familie. Zij woonden Schieweg 166a.

Over de kinderen van Hermanus en Marie wil ik je vandaag iets meer vertellen. Eén van hen staat niet op het monument: Arnold. Hij werd in 1932 geboren en stierf al na 1 maand.

Wanneer de ouders en kinderen geboren zijn en waar en wanneer zij overleden vertelt ons, dat het in Nederland, en dus ook in Rotterdam, oorlog was. En hoe! Mensen werden apart gezet en opgepakt, in kampen gestopt en vermoord. Vaak werden zij niet alleen opgepakt, maar ook van elkaar gescheiden. ‘Dan hebben zij elkaar moeten missen. Hoe kon je dan familie zijn?’ Wacht, ik zet het voor je op een rij!

De maatregelen tegen de Joden haalden dus ook het gezin van Hermanus en Marie uit elkaar. Op een bepaald moment heeft vader Hermanus met zijn dochter Carry en baby Martha een tijdje bij familie gewoond. Maar... zij worden opgepakt en belandden in Westerbork. Misschien zeg je: Waar waren zijn vrouw Marie en de jongens Martijn en Frits dan? Die waren opgepakt en in Kamp Vught terecht gekomen. Na het kindertransport in juni 1943 kwamen de familieleden elkaar in Westerbork weer tegen.

Westerbork, Theresienstadt, Auschwitz

In Westerbork overleed Martha, zij werd 2 jaar. De andere familieleden werden met transport 88 naar het kamp Theresienstadt overgebracht. Daar overleed vader Hermanus op 7 april 1944. Een maand later werden Marie en haar kinderen doorgestuurd naar Auschwitz, waar zij op 16 mei aankwamen. Als datum van overlijden staat bij hen 7 juli 1944.

Martijn werd 10 jaar oud, **Frits** 7 jaar, **Carola** 6 jaar en **Martha** 2 jaar. Hun namen staan op het Kindermonument. Als je het bezoekt, ga dan op zoek naar hun namen! En: herinner je hoe de kinderen en hun ouders heen en weer gesleept en uit elkaar gehaald werden. Zij hebben nog even samen kunnen zijn. Wat een verdriet! Eerst verloren zij een zusje en dochtertje en werden daarna telkens in de trein gestopt.

Frits en Martijn Messcher

Martha en Martijn Messcher

Bij de kinderen en hun moeder lees je na de sterfdatum die naam, die al dat vreselijke en verdrietige in één woord duidelijk maakt: Auschwitz.

Jozef en Sophia Messcher

Aan de Schieweg 116A woonden twee kinderen met dezelfde achternaam, die geen familie waren. Zij staan ook op het Joods Kindermonument. Het gaat om Jozef [geboren 28-8-1930] en Sophia Messcher [geboren 3-1-1933]. Beiden zaten in een trein naar Sobibor, waar zij op 21-5-1943 – samen met hun ouders Izak Messcher en Matje Messcher-van Dam - vermoord werden. Op www.joodsmonument.nl staat deze prachtige foto van Sophia en Jozef.

Op het Auschwitz Monument in Amsterdam staat ***Nooit meer Auschwitz!*** Het monument bestaat uit gebroken spiegels. In die spiegels zie je de hemel gebarsten. Ik denk, dat wij allebei knikken en zeggen – zó is het! Je weet wat er gebeurd is en het verdriet dat er was om al die vermoorde mensen. Het is ook: Laten wij, laten jij en ik niet vergeten wat er gebeurd is. Laat dit nooit meer gebeuren! Het Joods Kindermonument in Rotterdam helpt ons dát bewust te zijn! 686 namen. En we zeggen: wij vergeten hen niet!

Met dank aan het vele werk dat Katharina Bokx verzet heeft in het opsporen van de gegevens van familie Messcher. Haar leerlingen hoorden dit verhaal en richtten een vitrine met foto's en documenten in. Nooit meer - op hun manier!

Vertel me je verhaal! Ik wil het horen!

Ik heb de oorlog niet meegemaakt. Maar er waren mensen om me heen aan wie ik vragen over die tijd kon stellen. Ik luisterde graag naar hun verhalen, die jou en mij, zeg maar, meenemen naar toen.

Oorlog in Kralingen

Ik had een vriend, die in de Lusthofstraat in Kralingen een slagerij had. Wij hadden het samen vaak over de oorlog. Zo kwam ook het bombardement van 14 mei ter sprake. Het huis van mijn schoonouders aan de Oostzeedijk werd toen door de bommen vernield.

‘Tot waar in Kralingen zijn die bommen eigenlijk gevallen?’ ‘Loop even mee naar buiten! Dan laat ik je het zien! Kijk naar het einde van de straat! Valt je daar iets op?’ Ik knikte: ‘Ja, daar staan nieuwere huizen dan hier. Zijn die van na de oorlog?’ ‘Ja, alles wat daar stond werd platgegooid. Je ziet dus een stukje van wat de *brandgrens* genoemd is. Je weet dat die op meer plaatsen in de stad te zien is. Je hebt toch tijdens de onthulling een stuk van de *brandgrens* gelopen?!’

In de zijstraat waar het huis van mijn schoonouders stond, waren, toen die grens voor het eerst zichtbaar gemaakt werd, grote schijnwerpers opgesteld, die net als op andere plaatsen lieten zien, tot waar de bommen vielen. Nu liggen langs die *brandgrens* glazen plaatjes, die met blauw licht die lijn markeren.

In een dagboek vertelde iemand, dat hij met zijn ouders in het souterrain van hun huis is gaan schuilen. Toen de bommen vielen, zagen zij door het raampje dat het grasveld voor het huis als water leek te golven.

De brug bij Alblasserdam

Zo zijn er steeds momenten, waardoor je door iemands herinnering gaat begrijpen wat oorlog voor hen betekende. Toen ik de brug bij Alblasserdam overging, schoot me het verhaal van mijn grootvader te binnen. Hij woonde in Schiedam en was op de fiets die brug gepasseerd om voedsel voor zijn gezin te bemachtigen. Toen hij later terugkeerde, stonden op de bagagedrager twee zakken met eten. De soldaten openden die, zagen al dat voedsel en ... schudden de zakken boven de rivier leeg. Als hij dat vertelde, werd hij daar nog boos over. En, zei hij, nadat zij dat gedaan hadden, vouwden zij de zakken keurig op en overhandigden die aan hem.

Vertrokken onbekend waarheen

Herinneringen – je gaat bij iemand op bezoek en hoort het verhaal, dat in het huis waar we nu zijn, Joodse ouders en hun dochttertje woonden, totdat zij opgepakt werden en naar Loods 24 gebracht werden. Hadden zij tassen klaarstaan? Werd Mary Bouwman – want zo heette het meisje - door haar vader de laadbak ingetild? En wat ik me afvroeg, was: hebben de burens achter de gordijnen gestaan en, huiverend in hun nachtgoed, toegekeken? Hebben zij de dag erna burens aangekeken met een blik naar het donkere huis?

Mary was drie jaar oud en samen met haar ouders, Levie Bouwman en Anna Maria Christina Bouwman-Wolfsbergen, werd zij op 9 juli 1943 in Sobibor vermoord.

Woningkaart

Op de woningkaart staat de letters *vow* – vertrokken onbekend waarheen. Door wat wij over hen te weten zijn gekomen, kunnen we de sluier wegtrekken. Jij en ik gaan beseffen wat er gebeurd is.

Inwonende, niet verwant aan het gezinshoofd	Dag-teekening a/schrijving	Nieuwe Woonplaats
Frans Wulfen, 1 PK	14/10/20	Menegouwerlaan 59
Mary Theresia H.	26/10/40	Schieweg 44 ^c
W. van der Vliet, 1-1 PK	3/9/40	van Houtenstr. 14 ^a
Mrs. Antoinette A. H.	5-41	Walenburgerweg 7 ^s
Mrs. Gerrit J. H.	24-41	Gordelweg 88
Mrs. W. H. H.	30/9/42	Nijmegen, G. van der G.
Mrs. Elias H. H.	6/1/43	v. o. w.

Kopie van de woningkaart van het adres Hogerbeetstraat 21c.

Zo liep ik jaren vele malen de trap naar het huis van een vriend op. Eén van de deuren in dat portiek had een glas-in-loodraam. Wat ik niet wist, was, dat daarachter Mary en haar ouders woonden.

Levie Bouwman

Mary Bouwman

Anna Maria Catharina Bouwman-Wolfsbergen

Zo hoor je van mensen, die bij jou in de straat woonden, burens zouden zijn geweest. Je hoort de namen van kinderen met wie je in de klas had kunnen zitten. En die, omdat zij Joods waren, vermoord werden! Daarom verdiepen wij ons in hun verhalen, noemen hun namen en zijn we erbij, als er *Struikelstenen* voor het huis gelegd worden. Dan komen zij dichtbij. Ja, zij horen in onze klas, in onze stad!

Als je na het horen van die verhalen naar het Joods Kindermonument gaat, zoek je hun namen op. Je weet waar zij woonden, en misschien heb je ook een beeld van haar of hem door een foto die bewaard gebleven is.

‘Wie niet weg is, wordt gezien’

‘Ik heb naar uw verhalen geluisterd en ik heb een vraag. Ik wil er meer over lezen. Hebt u een boekje waarin ik over Joodse kinderen in de Tweede Wereldoorlog lezen kan?’
‘Goede vraag! Wacht, ik pak er een boek bij!’

Een goed boek voor leerlingen in de groepen 7 en 8, of voor brugklassers, is *‘Wie niet weg is, wordt gezien’* van Ida Vos. Als je het openslaat, zie je een klassen-foto. Ons project heet niet voor niets ‘Jij hoort in onze klas’. Ook achterin vind je foto’s: van Esther en Ida in 1943, 8 en 11 jaar oud. Net als Rachel in dit boek heeft zij moeten onderduiken – in Schipluiden. Hoorn en Venhuizen. Achterin staat een lijst met namen van mensen uit het boek, met de plaats waar zij vermoord werden.

Op de achterkant van het boek staat:

‘Stel je voor: bent elf jaar en je mag niet zwemmen, niet naar school, niet buiten op een bankje zitten, niet naar de bioscoop en niet op straat van ’s avonds acht tot de volgende morgen zes uur ... Voor joodse kinderen, zoals Rachel en Esther in dit boek, was alles wat het leven leuk maakte verboden door de Duitse bezetter, die Nederland in zijn macht had van mei 1940 tot mei 1945.

Ida Vos heeft dat allemaal zelf meegemaakt en vertelt hoe het was en vooral hoe het vóelde een joods kind te zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hoe het voelde je te moeten verbergen – onderduiken, heette dat – om uit handen van de nazi’s te blijven’.

Goed om het naast de verhalen te leggen, die je tijdens de lessen hoort! Vaak zei een leerling: ‘Ik kreeg er gevoel bij!’ Dat kwam soms door de gedichtjes uit *‘Vijf en dertig tranen’*. Een voorbeeld?

Klasgenoten 1942

Shalom Rachel,

Shalom David,

Shalom Esther,

Joseef.

Ik wil met jullie praten,

wat niet meer kan

om dit verschil:

Jullie zijn dood.

ik leef.

Heeft Ida nog meer boeken geschreven? Ik noem de *‘De sleutel is gebroken’*, *‘Anna is er nog’* en *‘Witte zwanen, zwarte zwanen’*.

Wonen en leven voor Joden verboden

ook voor Joden aan de Voorschoterlaan

Misschien fiets je op weg naar school erlangs, of laat je de hond erop uit. Ik heb het over de grote grasvelden tussen de huizen van de Voorschoterlaan. Als Gijs Roodhorst de boekwinkel op nr. 145a uitstapte, lag het huis van Eva en Flora de Winter links aan de overkant, Voorschoterlaan 130a. Waren zij al buiten? Werd er al gestept?

Gezichten bij een autoped

Als hij voor de winkel stond, zag hij hen dat vaak doen. Ik heb het over de buurmeisjes Eva Flora en Flora Eva de Winter. Twee meisjes en ... één autoped op luchtbanden. Maar, als 11-jarige jongen speelde je niet met meisjes.

In mei 1943 stond die autoped voor de winkel. ‘Zeker vergeten door de meisjes van de overkant. Morgen zullen ze die wel komen halen’. De autoped werd in de winkel gezet. Hebben Eva en Flora tegen elkaar gezegd: ‘Zullen wij de step voor de boekwinkel zetten? Dan kan Gijs die voor ons bewaren en er ondertussen lekker op stappen!’

De volgende morgen was nummer 130a verzegeld. De familie De Winter was ‘op transport’. Zo’n zegel was een teken, dat wonen en leven *Voor Joden verboden* was. Gijs reed daarna op de step. ‘Zo bleef ik, al steppend, verbonden met Eva en Flora’. Dat is hem bijgebleven.

Tegenover Gijs Roodhorst, aan de Voorschoterlaan 138, woonde Nelly Breetvelt, nu Nel Romeijn-Breetvelt. Ook zij herinnert zich de meisjes.

‘Als je Eva zag, zag je Flora! Die twee waren altijd bij elkaar. Het waren prachtige meisjes’, vertelt zij. ‘Eva had krullend zwart haar en Flora’s haarkleur was rood. Het was een warm gezin, maar hun vader was vaak ziek.

Wij speelden met elkaar. Ja, zij droegen een Jodenster. Maar dat was meer: als je Jood was, had je zo’n ster op. Daar letten we niet op.

Er werden steeds mensen weggevoerd, dat wist iedereen. ‘Kunnen wij hen niet in huis nemen?’ had ik thuis nog gevraagd, maar dat was niet mogelijk’.

Vader De Winter moest opgenomen worden in het Joodse ziekenhuis aan de Schietbaanlaan *. Ik ging regelmatig met Flora en Eva mee op bezoek. Toen ik op een keer vroeg of ik weer mee mocht, zei mijn vader, dat hij liever niet had, dat ik gaan zou. Een juist op die dag – 26 februari 1942 – werd het Joodse ziekenhuis ontruimd. Iedereen, de zieke vader, maar ook het bezoek – moeders en dochters – werd op vrachtauto’s geladen en via Loods 24 afgevoerd naar Westerbork’.

Het gezin De Winter - vader moeder en dochters - maakte deel uit van transport 13, dat op dinsdag 25 mei 1943 Westerbork verliet. Niemand van de 1862 gedeporteerden overleefde. Op 28 mei 1943 werden zij in Sobibor vermoord. Wij noemen de familie De Winter: de ouders Mozes de Winter (17 juli 1904) en Marianne de Winter-Katan (14 januari 1907), en: hun dochters Eva Flora (28 april 1930) en Flora Eva (23 maart 1933).

Andere Joodse buren aan de Voorschoterlaan

Op nr.117a woonden Simon Levie de Winter en zijn echtgenote Sara de Winter-Krammer met hun zonen Alex David en Louis. Zij kwamen allen in Auschwitz terecht. Simon en zijn echtgenote overleden op 28 januari 1944. Bij hun zoons staat 31 mei 1944.

Op een zomeravond maakt Gijs met zijn vader een wandeling en zij passeerden nr. 123a. Daar woonden Andries van Creveld en zijn vrouw Sophie Friedrike Mathilde van Creveld-Wolff. De heer Van Creveld zat voor het geopende raam. Gijs' vader maakte een praatje en toen zei Van Creveld: 'U kunt maar beter doorlopen, want anders krijgt u maar last. Overigens, het einde van de oorlog komt voor ons te laat'. Enkele dagen daarna waren de heer en mevrouw Van Creveld op weg naar Westerbork. Daarna ging de reis verder naar Auschwitz. Als hun overlijdensdatum wordt gegeven: ca. 2 november 1942.

Op nr.125 woonde Joseph Winkel. Als datum van overlijden staan bij hem 19 januari 1945. Ja, er weer die notitie Auschwitz.

Op nr.112b woonden Elisabeth Trijbel-Hofman. Weer klinkt de naam Auschwitz, met als overlijdensdatum ca. 26 februari 1943. Haar huisgenoot was Marcus Cohen. Ook bij hem klinkt Auschwitz. Als datum van overlijden 15 oktober 1942.

Ik moet denken aan een piano. Er staat nog bladmuziek open op de lessenaar en de pianist heeft na het opstaan de kruk niet meer op zijn plaats geschoven. De 'muziek' van al die levens werd afgebroken, het geluid verstomde en de pianisten werden weggevoerd.

'Jij hoort in onze klas' – ja, en: 'Jij hoort in onze straat', 'Jij hoort in onze stad' – Jullie horen in onze klas, in onze straat, in onze stad', Eva en Flora! Daarom wilde ik je ook iets over de andere buren van Gijs Roodhorst en Nel Breetvelt vertellen.

Met dank aan Nelly Romeijn-Breetvelt en Gijs Roodhorst

*/ Naast het Joodse ziekenhuis Megon Hasedek werd ook het Israëlitisch Oude Liederen Gesticht aan de Claes de Vrieselaan binnengevallen. De bejaarden en de zieken werden afgevoerd naar Loods 24 en daar in veewagons gelegd. 's Middags vond de ontruiming van het Joodse Weeshuis Ezrath Jethomien aan de Mathenesserlaan. Nog die dag werden 269 mensen op transport gesteld. Niet alleen de Joodse bewoners en patiënten, maar ook 61 leden van het medisch en verplegend personeel. (J.L. van der Pauw – in 'Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog').

Hans Bartels, Joodse jongen van de Oudedijk

Op vijf adressen aan de Oudedijk woonden tijdens de oorlog twaalf Joodse bewoners: familie Rosenstiel op nr.13; familie Bartels op nr.57A; op nr.206 familie Van Gelder; op nr.212 familie Boesman; op nr.228C Francina en Emilie Thereze van Gosselaar en op nr.84B Felix Polack. In totaal 12 Joodse bewoners.

Oudedijk 57A – De familie Bartels

Op dit adres woonden Lion Bartels (Hilversum, 7 juli 1898), zijn vrouw Mariëtte Davids (Rotterdam, 8 mei 1912) en hun zoon Hans (Rotterdam, 19 december 1936). Lion was fotograaf van beroep.

Het gezin werd gescheiden gedeporteerd. Vader Lion werd op 25 juni 1942 in hechtenis genomen en vastgezet op het politiebureau Haagse Veer. Een week later werd hij naar kamp Amersfoort overgebracht en vanaf daar op 16 juli 1942 via Westerbork naar Auschwitz vervoerd, waar hij op 28 juli 1942 overleed.

Moeder Mariëtte en haar zoon Hans, vijf jaar oud, werden op 26 juni 1942 gearresteerd en ingesloten. Op 3 juli 1942 werden ze naar kamp Amersfoort overgebracht, van 8 tot 11 september 1942 zaten ze vervolgens in kamp Westerbork. Op die dag vertrok de trein naar Auschwitz, waar Hans en zijn moeder op 14 september werden vermoord. Zeer waarschijnlijk zijn beide bij de eerste selectie meteen naar de gaskamers gebracht.

Dik Vuik

Met toestemming overgenomen uit 'Twaalf', de jodenvervolging in twaalf slachtoffers aan de Oudedijk in Kralingen.

Rosette Eljon

Op het Joods Kindermonument staat haar naam: Rosette Eljon. Zij wordt op 14 december 1938 geboren. En ja, ik wil haar sterfdatum met je delen – 5 augustus 1942, op die plek die je steeds weer leest en hoort – Auschwitz.

Als je op het perron in Auschwitz staat, waar de Joodse moeders en vaders, dochters en zonen, oma's en opa's, kinderen uit de straat en klasgenootjes uit de trein stapten, klinkt in je hoofd wat daar gebeurde.

Er wordt alleen maar tegen hen geschreeuwd. En de handen van de bewakers zitten los. Tassen worden uit hun handen gerukt en op een hoop gegooid. Zij moeten zich in rijen opstellen: mannen aan de ene kant, vrouwen en kinderen aan de andere kant. Logisch toch, dat je probeert nog een glimp op te vangen van degenen van wie je houdt. Je zoekt naar elkaar.

Zij moeten zich uitkleden. En iemand grijpt hun arm en brengt een nummer aan. Laat ik het daar bij houden.

Wie weet er nog wie ze zijn, hoe zij heten? Ja, als je iemand ziet die weet wie je bent, hoe je heet, waar je woont ... Ik las een zin, die ik niet uit mijn hoofd krijg: *'Door de ander onthouden wie ze zijn, omdat de ander ze eraan herinnert wie ze ooit waren: twee zusjes uit Amsterdam'*.^{*} Ik heb het voorbeeld van *'twee zusjes'* laten staan.

Daarom noem ik je de naam van een meisje uit de Sonmansstraat. Zij woonde met haar vader Jacob Eljon [1 augustus 1910-30 september 1942] en moeder Elisabeth Eljon-Gomperts [24 november 1911-5 augustus 1942] op nr.107b. Zij heette Rosette Eljon. Zij werd op 14 december 1938 in Rotterdam geboren. Ook bij haar klinkt Auschwitz en dezelfde sterfdatum als bij haar moeder. Dan hebben wij het over een meisje van drie jaar. Die zou je toch op willen pakken, op je arm nemen, bij je houden – haar tranen drogen?!

Nee, ik heb geen foto. In die tijd had je nog geen mobieltje waarmee je snel een fotootje van iemand maken kon. Je kunt zeggen: de meeste foto's zijn gewist. Ik weet niet meer dan haar naam! Wij hebben haar naam en adres. De namen van de 686 Joodse kinderen staan in ieder geval op het Joods Kindermonument. Heb je Rosette gevonden?

Ja, zij woonden in onze stad en speelden er op straat, werden bij hun naam geroepen, gingen er naar school. Daarom noem ik nu haar naam. Wij zeggen tegen elkaar: wij vergeten haar niet - **Rosette Eljon!**

^{*}/ citaat uit *'t Hooge Nest* van Roxanne van Iperen.

Zij gingen op reis om te leven - *Channel Crossing to Life*

Ben je weleens in Hoek van Holland geweest? En: kwam je op weg naar het strand langs het monument, waar ik je iets over vertellen wil? Was je nieuwsgierig, toen je het zag en ben je er naartoe gelopen om meer te weten te komen? Ik wil je vertellen waaraan het monument jou en mij herinneren wil.

Kindertransporten

In 1938 en 1939 werden vanuit Duitsland, Oostenrijk en Polen kindertransporten georganiseerd. De nazi's zetten de Joden steeds meer apart. De kindertransporten werden georganiseerd om Joodse kinderen in veiligheid te brengen. Zelfs baby's werden door ouders op de trein gezet in de hoop dat zij zouden overleven.

De kinderen stapten op treinen, die hen uit Wenen, Praag en andere grote steden naar Hoek van Holland brachten. Daar stapten zij over op de boot naar Engeland. Het eerste

kindertransport arriveerde op 2 december 1938 in Harwich. Dat waren 196 kinderen uit een Joods weeshuis in Berlijn. Er volgden meer transporten. Door de inzet van de Nederlandse bankiersvrouw Truus Wijsmüller vonden uiteindelijk zo'n tienduizend Joodse kinderen een veilig heenkomen in Engeland.

Dat gebeurde in de negen maanden vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Toen de oorlog in september 1939 uitbrak, kwam er een einde aan de transporten.

Om die kindertransporten niet te vergeten zijn er monumenten geplaatst: in Berlijn en Gdansk – daar vertrokken kinderen, in Hoek van Holland waar ze overstapten op de boot naar Engeland en op de eindbestemming in Londen. Daarom ook staat het naar zee gericht.

Namen vertellen het verhaal

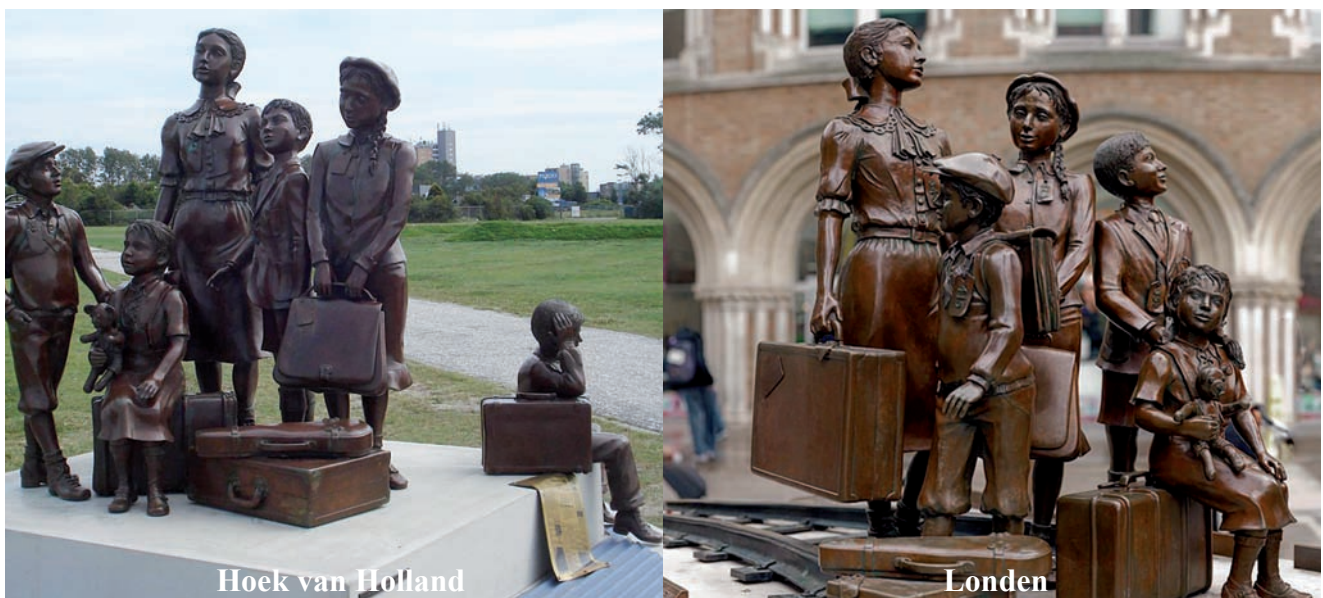
De monumenten hebben een naam. In Hoek van Holland is dat: '*Channel Crossing to Life*'. Dat betekent: 'Het kanaal oversteken naar leven. In Gdansk hoor je '*Departure*' [Vertrek]. In Berlijn is de naam '*Trains to Life Trains to Death*' [Treinen naar het leven en treinen naar de dood]. In Hamburg hoor je '*Final Parting*' [Definitief afscheid], en: in Londen klinkt '*the Arrival*' [De aankomst]. Het monument in Hoek van Holland staat dus tussen Hamburg en Londen in. Kun je uitleggen wat er door de namen verteld wordt?!

Als de oorlog uitbreekt, rijden er ook treinen met Joodse ouders en kinderen, maar dan o.a. naar Auschwitz. Dát waren dus treinen naar de dood. De namen van de kindertransportmonumenten maken ons dat duidelijk. De kinderen over wie wij het hebben, zaten gewoon bij andere kinderen in de klas. Zij speelden ook op straat, waren misschien burens. Zij vertrokken in een trein met als bestemming *dood*.

Na het uitbreken van de oorlog rijden uit de Europese landen waar de nazi's de baas werden, steeds meer treinen naar de dood. Vooral na de Wannsee-conferentie (in januari 1942 besloten nazileiders tot de '*Endlösung*', zeg maar: de oplossing van het Jodenvraagstuk, d.w.z.: door hen allemaal uit te moorden) werd alles heel georganiseerd aangepakt.

Frank Meisler

Wie heeft die beelden gemaakt? Dat is het werk van Frank Meisler. De latere beeldhouwer wordt in augustus 1939 geëvacueerd. Hij is dan 10 jaar. Hij is één van de 10.000 Joodse

Hoek van Holland

Londen

kinderen, die in Engeland in veiligheid gebracht worden. Daar kan hij leven! Ja, hij heeft zijn ouders achter moeten laten. Ouders en kinderen, ook Frank, hoopten, dat er een vervolg op hun 'tot ziens' zou komen. Kort na zijn evacuatie werden zijn ouders opgepakt en in Auschwitz omgebracht. Hun trein voerde naar de dood. Met deze monumenten heeft hij het verhaal van die kinderen én hun ouders aan jou en mij willen vertellen.

N.B.

Overal in Europa worden door Günther Demnig vóór de huizen waar Joodse gezinnen woonden, '*Stolpersteine*' gelegd. Als je die 'struikelstenen' ziet, sta je stil en lees wie er gewoond hebben en waar zij vermoord werden. Ook in Rotterdam liggen ze. Het Joods Kindermonument draagt de namen van de 686 vermoorde Joodse kinderen tussen 0-12 jaar uit Rotterdam, opdat wij hen niet vergeten.

Frank Meisler

Een verhaal dat je echt horen moet! – over Jan Zwartendijk

Als je met de klas naar het Joods Kindermonument gaat en samen de namen opzoekt van de kinderen over wie jullie de verhalen hoorden, zou je niet weg moeten gaan zonder stilgestaan te hebben bij de gedenksteen voor Jan Zwartendijk. Die ligt links van het monument.

Een aantal keren is door leerlingen gevraagd, of er wat meer over Jan Zwartendijk verteld kon worden? Dat hoorde ik en daarom vertel ik je dit verhaal!

Jan Zwartendijk

Wie was Jan Zwartendijk? Hij werd in 1896 in Rotterdam geboren en groeide er op. Net als jullie ging hij er naar school. Na zijn studie ging hij werken bij Philips. Hij werd directeur van de Litouwse vestiging van Philips in Kaunas. Pak de atlas erbij! Hij woonde daar met zijn vrouw Erni en hun kinderen Edith, Jan en Robbie.

In Europa gebeurde er een heleboel. In Duitsland kwam Adolf Hitler aan de macht. Je weet, dat hij niets van Joden moest hebben en ... erger! Er gebeurden allerlei dingen, waardoor de Joodse Duitsers het land wilden verlaten. Ook begon hij oorlogen met allerlei landen.

Jan en dochter Edith.

Op 1 september 1939 vielen de nazi-legers Polen binnen. Veel Joden uit Polen en de Baltische staten vluchtten naar Litouwen. Maar, iedereen begreep dat vroeg of laat ook dat gebied bij de oorlog betrokken zou worden. Daarom wilden veel Joden er niet blijven. Zij mochten geen gewone burgers zijn.

Als je meer wilt weten, zul je ontdekken, dat de geschiedenis in die landen altijd te maken heeft met Joden en hun vervolging. In de Tweede Wereldoorlog leidde dat tot de Holocaust. Ja, zie ik jullie knikken. Daarom staat er in Rotterdam het Joods Kindermonument voor de 686 vermoorde Joodse kinderen van 0 tot en met 12 jaar.

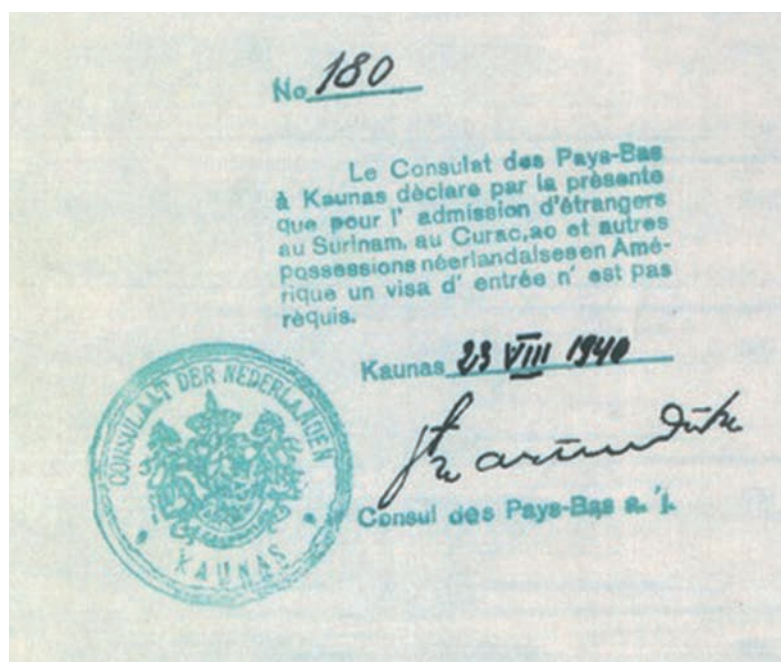
De engel van Curaçao

De gezant van Nederland – een gezant vertegenwoordigt een land - L.P.J. de Decker, ontving een brief, waarin van een vrouw die hem vroeg of hij haar en haar familie helpen kon. Zij waren Nederlandse staatsburgers en wilden weg uit Europa. Ze wilden niets meer met oorlog te maken te hebben. Zij had Jan Zwartendijk gevraagd haar te helpen, maar hij had haar verwezen naar de gezant. Die moest toestemming geven. In haar paspoort schreef gezant De Decker, dat voor toelating tot Curaçao en andere delen van het koninkrijk Nederland geen visum vereist was.

‘Mijn vader heeft toen een nepvisum gemaakt. Dat wil zeggen - je had geen visum voor Curaçao nodig; voor toegang tot het eiland moest je alleen toestemming hebben van de gouverneur van Curaçao. Maar om transitvisa voor Rusland en Japan te krijgen, moest je wel een visum hebben. Daarom heeft mijn vader - na overleg met ambassadeur De Decker - een nepvisum gemaakt. En dat van die goedkeuring van de gouverneur heeft hij verzwegen. De volgende dag stonden er honderden Joden bij mijn vader op de stoep’, zei Rob, zoon van Jan Zwartendijk.

Peppy Sternheim-Lewin – zo heette die vrouw – ging naar Kaunas en vroeg consul Zwartendijk of hij de tekst die de gezant in haar paspoort geschreven had, ook in de reispapieren van haar man, moeder en broer kon schrijven. Dan hadden zij tenminste allemaal een uitreisvisum. Dat deed hij. Hij voorzag de Franse tekst [de taal van de diplomaten] van een stempel met groene inkt. Hij had geen andere kleur kunnen krijgen.

‘Maar hoe komen wij nu Litouwen uit?’ Consul Zwartendijk zei: ‘Er is één weg en die loopt via Japan. Met de Trans Siberië Express reis je naar Vladivostok en daarna door naar Japan. Het visum dat jullie krijgen, is een doorreisvisum. Je komt er Japan mee binnen, maar moet daarna doorreizen.’ Toen Peppy vroeg hoe ze aan zo’n visum kon komen, zei Zwartendijk: ‘Dat Curaçao-visum moeten jullie halen bij het Japanse consulaat. Dat is hier vlakbij. Loop maar met me mee! Dan laat ik jullie zien waar je zijn moet.’

Na 4 dagen gingen Peppy Sternheim, haar man Isaac, hun zoontje Nathan en twee vrienden naar het Japanse consulaat. Consul Chiune Sugihara las wat Zwartendijk geschreven had en knikte. Zij kregen een doorreisvisum voor Japan, zodat ze daarna naar Curaçao door konden reizen. Naast de tekst van de Nederlandse consul zette hij dat visum voor Japan en zijn stempel.

Een doorreisvisum

Toen het Rode Leger ook Litouwen binnentrok en alle gebouwen die met geloof te maken hadden sloot - kerken en kloosters, synagogen - wilden veel Joden Litouwen verlaten. Daarvoor hadden zij reispapieren nodig. Het verhaal van de Nederlandse consul die zulke papieren geven kon, leidde ertoe dat iedereen het consulaat wist te vinden.

Peppy en zoon Nathan.

Voor de consul betekende dat: hard werken. Het visum schreef hij met de vulpen. Van zeven uur 's ochtends tot zes uur 's avonds zat hij zonder onderbreking achter zijn bureau. Edith zag haar vader steeds over zijn hand wrijven en de vingers bewegen. 'Wat is er met je hand?' 'Ik krijg zo'n lamme hand van al dat schrijven.'

Voor de deur stonden elke dag mensen. Daarom ging hij vaak na zes uur nog door. Er waren zoveel Joodse mensen die zo'n visum wilden.

Lange rijen voor het Nederlandse en Japanse consulaat

Elke dag stonden er rijen mensen. Alleen maar mannen, want hun vrouwen en kinderen waren nog thuis. Elke dag een enorme rij, in de brandende zon, met honger en dorst. Soms werden mensen agressief, omdat het zo lang duurde en zij wanhopig werden. Zou het nog wel lukken? En ... als zij hun visum van de Nederlandse consul bemachtigd hadden, moesten zij naar het Japanse consulaat voor het doorreisvisum. En ja, ook daar lange rijen en weer ... wachten!

Chiune Sugihara zei: 'Ik deed eigenlijk niets bijzonders – ik deed alleen wat ik moest doen.' Op de visa van Zwartendijk en Sugihara konden vele Joden Litouwen verlaten.

Joodse mannen wachtend voor het Japanse consulaat.

Chiune en zijn vrouw Yukiko Sugihara.

Misschien vraag je je af: Hoe is consul Zwartendijk zelf Litouwen uitgekomen? Zoon Rob: ‘Het duurde tot half september 1940 voor wij als gezin zelf eindelijk ook een uitreisvisum kregen en naar inmiddels bezet Nederland konden. We gingen wonen in Eindhoven, pal naast een van de hoofdkantoren van de nazi’s. Mijn vader stond doodsangsten uit dat ze zouden uitvinden dat hij Joden had helpen ontsnappen. Hij was bang dat hij geëxecuteerd zouden worden en wij als familie waarschijnlijk ook. Daarom heeft hij er nooit over willen vertellen.’

Ook na de oorlog liep Jan Zwartendijk niet te koop met zijn heldendaden. Rob: ‘Mijn vader was een zeer bescheiden man, hij praatte er nooit over. Pas toen ik 33 was en een Amerikaanse journalist aan de deur kwam informeren naar ‘mister Radio Philips’ hoorde ik ervan. Maar het verhaal in al zijn omvang heb ik pas enkele jaren geleden gehoord van enkele overlevenden.’

Hij heeft nooit geweten hoeveel mensen hij in 1940 het leven gered heeft. Op een lijst die vernietigd is, stonden 2.139 namen. Dat is een visum voor elke Jood en dat 2.139 keer. De lijst werd verbrand, zodat die niet in handen van de nazi’s zou kunnen vallen. Hoeveel Joden daardwerkkelijk met de visums van Jan Zwartendijk en Chiune Sugihara Litouwen verlieten, zal nooit te bepalen zijn. Bij later onderzoek kwam naar voren, dat op één visum vaak meerdere personen reisden. Dus het genoemde aantal lag vele malen hoger.

Jan Zwartendijk overleed in 1976. Hij heeft ook nooit een bedankje gekregen. In 1997 kende men hem postuum de Yad Vashem-onderscheiding toe. Die werd gegeven aan mensen, die tijdens de oorlog Joden hebben geholpen. Men noemde hen, dus ook Jan Zwartendijk, een ‘rechtvaardige onder de volkeren.’

Er is veel meer te vertellen, maar dit is in het kort het verhaal van Jan Zwartendijk uit Rotterdam. Begrijp je, dat ik je dat graag vertellen wilde?!

Informatie

‘De rechtvaardigen’ 2018 van Jan Brokken;

‘De heldendaad van Jan Zwartendijk’ door Willem Bouwman
[Nederlands Dagblad, 26 oktober 2018];

Woorden van Rob Zwartendijk op de website www.wereldexpat.nl ;

Diverse illustraties in public domain op internet gevonden.

Struikelstenen in Zierikzee en Burgh-Haamstede

In het kader van het onderwijsproject voor de basisscholen in Rotterdam ‘*Jij hoort in onze klas!*’ kijken wij met elkaar naar de Joodse kinderen van 0-12 jaar in die stad. Net als de rest van Nederland kreeg ook Zeeland te maken met de maatregelen van de bezetter t.a.v. de Joodse inwoners. Daarom deze informatie!

De Joodse bewoners van Zierikzee woonden én werkten er. Zij verkochten in hun winkels stoffen – dan moet je denken aan zijde, katoen en wol. Ze waren boekbinder, kleermaker, vleeshandelaar of slager. Je ontmoette hen op straat, misschien waren ze wel de buren. En: hun kinderen zaten op de scholen in de stad. Net als jullie hadden zij er vrienden.

Zij vierden natuurlijk de feesten van het Jodendom. Aan de Meelstraat stond de synagoge. Tot 1922, want toen was de Joodse gemeente zo klein geworden, dat men voor de diensten naar Middelburg moest. Zij vierden de feesten meestal in huiselijke kring – met elkaar en met anderen. Wat de inwoners van de stad daarvan merkten? Zij plaatsten in de krant een advertentie, waarin stond, dat de winkel op bepaalde dagen gesloten zou zijn. Kijk naar deze advertentie uit de ‘Zierikzeesche Nieuwsbode’ van 6-9-1918.

Weet je wat? Wij gaan bij een aantal van hen langs. Loop je mee?!?

Familie Van Dijk

In de Sint Domusstraat 17 woonde de familie Van Dijk - Jacob en zijn vrouw Gisella Heuman en hun kinderen Suusje, Iesje, Roosje, Johnny en Fritsje. Vader Jacob was kleermaker van beroep. Hij deed zijn werk zo goed, dat hij steeds meer klanten kreeg. Je kon hem in de stad en daarbuiten fietsend tegenkomen, want elk maatpak leverde hij zelf bij de klanten af.

De kinderen zaten op de Christelijke school, die in de straat 't Vrije stond. Ja, net als in Rotterdam en de andere steden en dorpen van Nederland kregen de Joodse kinderen te maken met de maatregelen van de bezetters. Vanaf 1 september 1941 werden zij van de scholen verwijderd – in Zierikzee waren dat Johnny en Roosje van Dijk. Voor hun klasgenootjes betekende dat: kinderen uit hun klas, vriendjes en vriendinnetjes, die niet meer op school mochten blijven.

Een klasgenoot van Johnny schreef daarover: ‘*De kinderen uit het gezin Van Dijk gingen bij ons op de Christelijke Lagere School. Johnny van Dijk was klein van stuk en zag er altijd piekfijn uit met pofbroek (wat mode was) en bijbehorend jasje. Ik denk omdat zijn vader kleermaker is. Hij zat in de vierde klas en Roosje, zijn zusje, zat een of twee klassen hoger. Op een dag zat Johnny niet meer in de klas. Dat bleef me mijn hele leven bij, met alle vragen van dien*’.

Dan kom je op school en blijft er in de klas een stoeltje onbezet. Iedereen kijkt ernaar. Hebben zij er met elkaar over gesproken? Als er dan schriften uitgedeeld worden, houd je er één over. Kun je begrijpen, dat niemand meer op die lege stoel wilde zitten? Nee, dat is de stoel van Johnny! Joh, dat is Roosjes stoel! Zij zitten niet meer in onze klas.

Zij waren er niet meer. Een leerling uit Rotterdam vertelde dat zo: *'Kijk, dit is het poëziealbum van mijn vriendinnetje. Hier staat het versje, dat ik er voor haar ingeschreven heb. Ik moest het album van haar bewaren. Ik heb het nooit kunnen teruggeven.'*

Ik heb er ook nooit aan kunnen wennen, dat zij 's morgens niet meer op me stond te wachten om samen naar school te lopen. Ik liep alleen naar huis, maar Jetty was er niet meer om mee te spelen. Kijk eens! Ik had een versje in het album geschreven, dat begon met: 'Blauwe ogen, blonde haren'. Toen ik het later doorkeek, zag ik, dat zij 'blond' doorgestreept had en er 'donkere' voor in de plaats had gezet. Ja, zo was het wel!'

Bertha Regina Wilkens.
Collectie B. Israëls.

24 maart 1942

Op 24 maart 1942 werden de Joodse bewoners van Schouwen-Duiveland weggevoerd. In de Zierikzeesche Nieuwsbode van dinsdag 24 maart 1942 stond:

'de alhier wonende Joden zijn heden morgen met den tram van 7.45 uur van hier vertrokken om naar Amsterdam geëvacueerd te worden. Bij dit vertrek was een tamelijk talrijk publiek aanwezig. Ongeregeldheden hadden echter niet plaats en alles had een vlot en kalm verloop. De Marechaussee zoowel als de gemeente-politie was hierbij aanwezig om indien nodig ongeregelheden te voorkomen.'

De Wnd. Hoofdagent van politie, J.J. van Bemden.

Koffertjes en tassen – dat was alles wat ze mee mochten nemen, toen hun hele bezit. Daar liepen vrienden en burenen. Een jongen die met twee meisjes van de familie Labzowski op korfbal zat, is hen gaan uitzwaaien bij het tramstation en heeft hun een goede reis gewenst. Hij kon toch niet weten, dat hij hen nooit meer terug zou zien.

Weg van het eiland

Zij liepen naar het tramstation. De tram bracht hen naar Zijpe. De veerpont voer hen naar de overkant. Zij moesten weg. Weg van het eiland waar zij vaak door hard werken een bestaan hadden opgebouwd, waar ze gewoond hadden en deel waren geworden van de samenleving. Zij hoorden erbij! Wat hen te wachten stond, wisten zij niet. Wel, dat zij naar Amsterdam moesten. Waarom? Alleen, omdat zij Joods waren.

Roger Spalter

De stad verloor mensen die in de stad gewoond en gewerkt hadden, er hun winkels hadden. Maar ook jonge mensen die goed konden sporten en 'een erg talentvolle violist'. Roger Spalter. Zou hij zijn viool hebben meegenomen?

De driehoekige herdenkingszuil op de hoek Grachtweg/Caustraat.

Familie Wilkens

Bertha's vader had een slagerij. Hij was getrouwd met Stella Israëls en zij kregen een dochtertje, Bertha. Zij zat op de Algemene Bewaarschool. In 1942 werden zij gedwongen naar Amsterdam te verhuizen. Alles moest worden achtergelaten. Zij meldden zich vrijwillig om naar Duitsland te gaan. Zij dachten, dat ze dan misschien in een werkkamp terecht zouden komen en een beter leven krijgen. Dat was niet zo!

In Amsterdam moesten de Joodse Zeeuwen onderdak zien te krijgen. Zij hadden geluk, als er familie woonde. Daarna gingen zij zoals alle Joodse Nederlanders die weg naar Oost- en Midden-Europa en dan hoor je de namen Auschwitz en Sobibor.

Hier de foto van Bertha Wilkens en haar neefje Jan de Ruiter van 7 jaar. Onduidelijk, maar we hebben niet anders! De zus van Jan, Mieke, schreef aan Renée, gids van het Stadhuismuseum in een mail:

‘Mijn broer Jan was 7 jaar oud in 1943, en hij kan zich zijn nichtje Bertha nog goed herinneren, ze speelden samen als hij bij opa en oma in Zierikzee was. Bertha was 6 jaar oud toen ze in 1943 weg moesten en zij zat nog of niet meer op school. Wel weet ik uit een brief van oom Ies aan mijn moeder, dat hij meerdere malen bezig is geweest een onderduikadres te zoeken voor hen drieën. Dat bleek wel mogelijk voor hem en zijn vrouw Stella, maar dan zonder kind. Ze wilden en konden hun dochtertje niet in de steek laten/achterlaten en zijn noodgedwongen gedrieën ‘op reis’ gegaan’.

Dat is het verhaal, dat je bij dit fotootje horen moet. Wat er volgde, weten wij maar al te goed. Goed, dat bij de struikelstenen deze verhalen verteld worden! Luister je mee?!

Struikelstenen

Daarom is het zo goed, dat er in de straten voor de huizen waar de Joodse Zierikzeeënen woonden struikelstenen gelegd zijn. Op Schouwen-Duiveland liggen 23 struikelstenen: 1 in Burgh-Haamstede en 22 in Zierikzee. Als je langs loopt en zo'n steen ziet liggen, zie je wie daar woonden, wanneer zij geboren waren en op welke datum én waar zij vermoord werden. In de Hofferstraat 38 liggen 3 stenen: Izaak Abraham Wilkens, Estella Wilkens-Israëls en Bertha Regina.

Met dank aan Renée van der Hulle-Ossendrijver, die als gids in Zierikzee wandelingen langs de struikelstenen leidt en veel van de door haar verzamelde informatie met ons heeft willen delen.

Bronnen

‘*Struikelstenen in Burgh-Haamstede en Zierikzee*’. De mensen - de adressen – de verhalen’. Samengesteld door de Werkgroep Schouwen-Duiveland van de Stichting Struikelstenen Zeeland. Gepubliceerd door het Stadhuismuseum. Geraadpleegd werd de tweede druk, april 2018;

‘*Door 't Vrije liepen we onze gevangenschap tegemoet*’. – artikel van Jan Kroesen.

Wil je meer weten over de struikelstenen in Zierikzee?

Kijk op de site van Omroep Zeeland. Daar vind je ‘Dit zijn de verhalen achter de struikelstenen in Zierikzee’. Kijk op de kaart. Ga met de muis over de adressen om de namen van de slachtoffers te zien. Klik op de stenen en je krijgt een link naar het persoonlijke verhaal over de familie, die daar woonde.